

ADALÉK A »MONDOLATPÖR« KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz.

A századelei híres Mondolatpör keletkezéséről *Fábián Gábor* és *Békési Emil* nyomán, kik az Abafi-féle *Figyelő* lapjain (1876 és 1878) e kérdésről legbővebben írtak, annyit tudunk, hogy a debreczeni *Szentgyörgyi József* (talán Benedek superint., Diószegi és Fazekas hozzájárulásával) szerzette *Mondolatot* a veszprémmegyei levéltárnok, a megyéjében köztisztelt »Gedi bátya«: *Somogyi Gedeon* adván ki a saját »Ajánlat levelével« és »Vezérszavával« egyetemben, magára haragította az újító Kazinczy körét úgy hogy két legilekesebb tagja: Szemere Pál és Kölcsey a rögtöni megtorló *Feleletre* határozták el magukat.

Arra is megadják a feleletet, hogy miért szerzette Szentgyörgyi dr. a maga Mondolatját: mert elmésen ki akarta csúfolni a »rossz neologokat«, a »sok nyelvrontót«; tehát nem egyenesen Kazinczy ellen fordult, már csak azért sem, mert ez az ő jó barátja volt. Már kevesebbet tudunk meg vizsgálódásaik nyomán arról, hogy mikép került Szentgyörgyi Mondolata túl a Dunára, s egyáltalában annak további sorsáról.

Kölcsey szerint¹ ezen Mondolat kézírásban sokaknál megfordult s elérkezett Veszprémbe is. Az antiquitás ott levő pártosi híját látták az írásnak, mivel sok újítók még nem voltak benne kicsúfolva, összeállottak, *Beytragokat* adtak s S. B? G.-t feltűzeltek, hogy . . . . csináljon ezen Beytragokból egészset, s adja ki.« Ugyan ő (Kölcsey) továbbá azért nem nevezi meg a Beytragok íróit, mivel »bizonytalan hírekből hallotta neveiket.« A Mondolat címlapján lévő, Kazinczyt dúrván gúnyoló rézmetszet azt sejteti Kölcseyvel »hogy az egész munka (Mondolat) nem annyira Litterátori célból, mint *személyes bosszúállásból* készült.« E »személyes bosszúállást« jó lesz emlékezetben tartani.

¹ Bohógyi (Somogyi) Gedeonnak a *Feleletben* megírt életrajza Kölcseytől. Felelet XI—XIII.

Békési (Ki írta a Mondolatot? 126. l.) a Mondolat kiadatásáról mindössze csak annyit mond: »Somogyi ezen *esetleg* kezébe került kéziratot ajánló levéllel és Vezérszóval látta el, jegyzetekkel kísérte, hozzá ragasztotta a Hiresztelést (ma előfizetési felhívásnak mondanók) és kibővítette a Szótárt. Végül Függeléket is ragasztott hozzá a helyes írásról, — ha ugyan az is az ő tollából folyt.« Tehát a kiadványról és Somogyinak azon végzett munkájáról igenis, de annál kevesebbet hallunk magáról a *kiadásról*. Legtöbbet, de csak minőségileg, — tárgyhoz szólólag, mennyiségileg, terjedelem tekintetében legkevesebbet mond e kérdéses pontot illetőleg Somogyi atyjafia: Fábrián Gábor (Somogyi Gedeon életéről (17. l.) Szerinte: »A túlzás a nyelvújításban bírta rá Somogyit, hogy a később e téren epochát csinált híres Mondolatot, melynek egy írott példánya *történetesen* jutott kezéhez, még bővebben fölszerelve, többeknek, és különösen *Kisfaludy Sándornak buzdítására*, sajtó alá adja.« Kisfaludy S. buzdítására tehát! Határozott adat határozatlanul adva! Mert sehol egy szóval sem említi Fábrián, minek alapján mondja ki ezt az eléggé súlyosan incrimináló állítását.

En részemről abban a helyzetben vagyok, hogy Fábrián állítását egy adattal erősíthetem. A nagyváradai Prem. R. főgymnasium házi (rendi) könyvtárában sok más becses kincs mellett található a Mondolatnak, Feleletnek és *Sipos József* a maga idejében nevezetes: Ő és új magyar-jának egy-egy példánya, még pedig mindhármuk egybekötve. E 3 munkának jelentőséget az ad, hogy mind a három valaha Kazinczy Ferencz legfiatalabb, 9-ik testvérének: Kazinczy Miklósnak, Biharmegye táblabírájának és egykori írónak († 1844) tulajdonát képezte, s a mi még ennél fontosabb: hogy többrendi függeléken kívül a Mondolat elé sajátkezűleg a következőket írta tételünkre vonatkozólag:

Jegyzés a Mondolatra, s az arra való Feleletre nézve. Debreczeni Orvos Doctor Szentgyörgyi József úr (megholt 183 b.¹ a rossz Neolognak kicsúfolására egy kis Munkát készített 1809-ben, melyet Barczafalvi Szabó Dávid Magyarságával Mondolatnak nevezett. Ez kézírásban Veszprémbe is eljutott, *Kisfaludy Sándor úr, a Himfy Szerelmeinek Szerzője, a ki Kazinczy Ferencznek az említett munka kemény Recenziójáért ellenségévé vált, Veszprém Vármegyei Eskütt Somogyi Gedeont reávette, hogy az általa megbővített, s Kazinczyra alkalmaztatott Mondolatot adná ki.* Ezt bizonyítja a Nyomatás helyének költött Dicsshalom neve, a Kazinczy Széphalmának formájára, és a Zafyr Czenczinek való Ajánlás, melly névből Kazinczy Ferencz jön ki. Az utánna vetett »Kedves Cousinémnak, mívelt lelkű Onkelem jó Leányá-

¹ Hiányos — a mennyiben a 3-as utáni szám nincs meg — de bármikép egészítették is ki, mindenképen téves adat, mivel tudjuk, hogy Szentgyörgyi 1821. decemberében halt meg.

nak &« K. F. egy Munkájából van ide alkalmaztatva. Az egész Munka s a Rézmetszés Pasquillus, és a *Kisfaludy Sándor bosszúállásának nemtelen gyümölcse*. Egyébiránt, hogy K. F. a Neologusoknak egyike volt, azt az Olvasó közönség jól tudja; de azt is tudja, hogy a Mondolatban előforduló otromba szavak nem az ő elméjének Szüleményei, s egynehány kevés számú szókat ki vévén, azokkal nem is élt. A nyelv csinosítására nézve a Tövissek s Virágokban jól mondotta magáról: »Hamvamat a Maradék áldani fogja, tudom.« Kölcsey Ferencz és Szemere Pál írták a Mondolatra való feleletet Kazinczynak híre s tudta nélkül; s felette sajnálotta ezen hasonló Pasquillusnak ki adását, a hol a Somogyi Név Bohógyivá változtatódott által és sok Personalitásokat foglalt magában.

Mit gondoljunk már most e három nagyrészt összevágó nézet eredményekép. Kölcsey »személyes bosszúállást« említ; nem nevezi meg ugyan a bosszúállót, de a másik két nézet meghallgatása után (Fábián, Kazinczy Miklós) lehet-e csak pillanatig is kétkednünk, hogy vajjon kit gondolt ő bosszúállónak. Ő talán kíméletből, (s itt mindjárt előlegezem: mert nem volt biztos feltevésében, ráfogással, rágalommal pedig Kölcsey sem nem akart, de nem is tudott élni!) a köztisztelt Kisfaludy iránt nem tette ki nevét a gúnyiratban, de másrészt meg, mint Kazinczy tanítványa, egyúttal értésére akarta adni Kisfaludynak, mikép az ő eljárása nem titok előtte. Fábián Gábor, Somogyi Gedeon unokaöccse és kéziratának örököse, kétségtelenül adatok birtokában mondhatta csak: hogy »különösen Kisfaludy Sándor buzdítására« adta ki Somogyi a Mondolatot. S végül nyilatkozik a megtámadott gúnyoltnak édes öccse, a ki a Kazinczy és Kisfaludy S. közt keletkezett gyűlölség okát felfedvén, ennek tulajdonítja a gúnyirat kinyomatását. És mégis . . . de kövessünk sorrendet.

Tudjuk, hogy Kisfaludy S. nagy tisztelője volt Kazinczynak még pozsonyi tanuló évei óta és viszont. 1802-ben még így ír Kazinczy Pályája Emlékezetében Kisfaludyra vonatkozólag: »Himfynek ez idén jelenének meg Kesergő Szerelmei. Elragadtatással olvasám azokat, s csudáltam azt a teremtő lelket, azt a kimeríthetetlen bőséget. Vágytam Kisfaludyt látni, hogy elmondhassam, mennyire tiszteltem, szerettem.« A rákövetkező év márczius 27-én Kis még arról értesíti Kazinczyt, hogy »téged Kisfaludyval büzgön emlegettünk« s Kazinczy erre április 6-án válaszolván a »legapróságosabb detail«-okat kéri Kisfaludyról: »Nem úntatsz-el — mondja tovább — engem azokkal, ha ő róla szóllasz. A ki úgy énekel, nem lehet nem egyike a szeretetre legméltóbb embereknek.« Ennek a »jó« embernek »inscribálja« az épen akkor fordította Clavigót. Azt is képzei, hogy közte, Kis és Kisfaludy közt »a Gratziaék megfűzték a magok virágláncaikat s szövetségük megszakadhatatlan. Mondjad Himfynek — végzi — hogy nyugtalan vagyok érteni, hogy szeret.« Július 23-án azt válaszolja Kis,

hogy »Kisfaludy a társalkodásban mesterség és praetensio nélkül való, nyájas, eleven.« Más helyütt is megemlíti, hogy Kazinczyról szótában mindig tisztelettel és szeretettel nyilatkozik. — De nem sokkal rá már nem oly érdektelenül, vagy mondjuk nyíltan: nem oly önzetlenül nézte Kazinczyt, mint növi ki magát az a gárdista, kit örökké hű satelles-ének képzelt, az ország legelső, legünnepeltebb költőjévé.

1805. júl. 14. Kishez intézett levelében már hintegeti az egyenletlenség magvait. Schediusnak már szemére hányja, hogy Hímfyről megjelent bírálatában úgy látszik, nem tudja, hogy »Hímfy Petrarkát még a kicsinységekben is követte, még a Laistrom csinálásában is s dalai Sonettek akartak lenni, énekei Canzonettek«. E sértő, igaztalan imputálás, mikor a kritikus a szerző követett eljárását jobban akarja tudni, mint maga a szerző, mód nélkül bánhatta és midőn értésére esett, bántotta is Kisfaludyt. De míg Kisfaludy kétségtelen jeleit nem bírta Kazinczy nem egészen nyílt, férfias eljárásának, addig nagyon sokszor úgy nyilatkozik a Kazinczyhoz és ismerőseihez intézett leveleiben a kettejük közt lévő viszonyra vonatkozólag, mint azt Kazinczyhoz 1808. júl. 27. intézett levelében legkifejezőbben teszi. Így szól: »Gyönyörködtető írásaid legelőször és leginkább éreztették velem a magyar nyelvnek kellemét és édességét; és örömmel vallom, hogy az, a mi írásaimban tetszhető, többnyire Általad és Tőled szerzett érdemem. A Te, finomabb érzést lehellő írásaid buzdítottanak engem is az írásra. Vajha egyszer a szerencse össze hozna bennünket, hogy azt, a kit írásai után régen szeretek és tisztetek, személyesen is esmerhetném.« De már ugyanez évben Kazinczy, azon nyilatkozatára, hogy Regéi nem egészen nyerték meg tetszését, így válaszol neki megsértődve: »Igen kívánnám, ha ezen nemben tett, és csak félig süllt próbáim után, valamely nálamnál tehetősebb elme remekeket állíttana.« Csak hogy azt nem mondja az írói hírere érzékeny Kisfaludy: Ha jobban tudod, csináld! de nem is lehet az akkor és épen Regéi miatt országszerte ünnepelet költőnek e kesernyességét csodálni! Kisfaludyban lassan-lassan, bár eddig még nem elegendő alapon-okkal, az a meggyőződés kezdett megérlelődni, hogy Kazinczy neki nem őszinte barátja, nem jó embere. És az a nézete tényleg meggyőződéssé is vált, midőn Kazinczy 1814-ben Döbrentéinek akkor megindult Erdélyi Múzeumában kiadta azt a Hímfy-bírálatát, mely már 1809-ben megjelent volt németül és névtelenül a Bécsi Annálisokban. Pedig más szemmel nézve és tekintet nélkül a már is bizonyos fokban elidegenedett irodalmárookra olvasva ezt a bírálatot, hajlandók vagyunk azt hinni, hogy épen most nem volt oka Kisfaludynak a keztyű odavetésére. Mert melyek is voltak Kazinczy kifogásai Hímfy ünnepelet Szerelmeire?

Kazinczy recensioja elején »a szerelem szép dalai éneklőjének, »édes Éneklő«-nek mondja Kisfaludyt s azt állítja, hogy

»Petarcának a Vacluse völgyében mulató lelke Kisfaludynak ez epedő szerelem dalait sugallá, a boldogított szerelem dalaira pedig a Tibull lelke tanítja.« »A munka szokatlan figyelemmel fogadtott, — folytatja — utána kezdék dadogni a csudálva hallott zengést; avattak s avatatlanok elbájolva érzék magokat az új lant zengése által: de a ki józanon maradt, látta, hogy a *Nympholeptusok* (kik egy Nympha meglátása által őrijöngésig gyűltek) az Istenné helyett *csak felhőt vettek ölbe.*« Ez a »felhő« kitétel igazán meglepően váratlan fordulat az elaltatóan édes előzmények után s az egyébként is érzékeny és másik gyanakvó Kisfaludyt egyszerre kihozhatta minden még meglévő jóhiszeműségéből Kazinczy iránt, midőn olvasnia kellett, hogy a mit mindenki, sőt maga a bíráló is egykor a magánérintkezésben *való szépnék* tartott és mondott, most nyíltan, az egész ország olvasó közönsége előtt »*felhő*«-nek, eloszló, csábító látszatnak minősítették. »A sok Recensens — folytatja Kazinczy — nem győzte kürtölgetni az Erató új Szenteltjének dicséreteit, de a kinek szemeit Isten illette meg, látta, hogy a tudós férfiak olly dolgokat lemek a csudált dalokban, melyek *épen nincsenek benne.*« E hely a Himfyról nagyon méltánylólag írt Schediusnak szólhatott. Megemlíti továbbá Kazinczy, mily téves Kisfaludynak Petarcával vagy Anakreonnal való egybevetése, mert »a Petarca énekeinek egészen más a tónusa, mint a mi Himfy-Kisfaludynkéinak; ezek sokkal csendesebb, nem olly olvadó tűzben vagynak írva. Minden bizonynyal igen lelkes, igen kedves teremtések *mind a két Rész* dalai s énekei, minden bizonynyal a Kisfaludy név, Hazánknak egyik első rendű Poétájának kifejezése szerént, *seris nepotibus umbra* marad, de mégis a II. résznek, a boldog szerelemnek hajlandó az elsőbbséget adni, mert — amit a német-görög classicismus nyomdokain haladó Kazinczytól épen nem csodálhatunk — kevesebb benne a mozgalmasság, hányódás s annál több a »beatus ille« arany középszeréből. Ma nekünk más az ízlésünk, ma épen mozgalmassága, változatossága miatt adunk elsőbbséget az I., a kesergő szerelemnek, hiszen életünk is ilyen, míg Kazinczyék a maguk nyugalomra kárhozhatott voltában csak szentimentálisan szenvedték a nyugalom boldogságát, ők ellenkezőleg épen mozogni szerettek volna, de nem igen tudtak. Mi a bírálat eljárásában: egyszer dicsér, másszor megró, nem fogjuk azt találni, a mit Kisfaludy az előzményekből oknyomozólag kimagyarázott: *gáncsot, kajánságot, sárga irigységet.* Mindennél világosabban bizonyította neki a »*felhő*« és kétes értékű dicséretök után következő »*umbra*« szó, hogy nem eredeti, költőadta értelmében használta, hanem átvitelesen mint »*árnyalakkal*« csak lealacsonyítását célozta vele. Hiába eregeti az eddigiek után Kazinczy a magasztalás tömjénfüstjét, Kisfaludy minden szóból csak a »*felhő*«-umbrát« olvashatta. Hiába írta Kazinczy: »Pírulhat minden, a ki ezt a Hazánkat dicsőítő munkát nem bírja«, hiába hoz fel a mű becsének feltün-

tetésére néhány darabot, »melyeket a legédesebb elragadtatással olvasott«, hiába mondja a közölt szemelvényeket illetőleg: »Igazságtalanság lenne azt kérdeni, ha ez itt mondatik-e legelőbb, mert elég ha úgy mondatik, mintha legelőbb volna mondva s ha szépen mondatik«, meg: »Melly nagy szépségű, mely tűzű, mely *szent énekek!*«, Kisfaludy a dicsőhymusból csak azt a, mintegy közbevetett, néhány szót fogta ki, hogy »*itt-ott darabosak*« e szent stb. énekek s újabb dőfést érzett. Alakoskodásnak, szemfényvesztésnek nézte az utána következő újabb magasztalásokat, hogy: »Valóban, ha a mi (!) Kisfaludynk csak tíz darabot írt volna is illyet, ha csak egyikét írta volna is az előmutattaknak: neve halhatatlan maradna. Ötöt magok a Múzsák s a Kellém Istennéji szentelék Papjoknak«, holott előbb a Nympholeptusok bálványának mondta. Mit ért neki, hogy egyik *részletét* »tibulli«-nak, »geniális«-nak, a magyar poézisre »nyereség«-nek mondta, holott *egészben* Daykát föléje helyezi. S még hozzá idegenszerű, általa gyűlölt németes formában mondja: »S mi fogott volna lenni a Kisfaludy munkája, ha ez a kényessége az érzésnek s az a könnyűség, mellyel ő a maga érzéseit kinyomni tudja, ez a szép-világ tónusa, s a német, francia s olasz nyelvek stúdiuma által kimívelt izlés olly zengésű versekkel egyesítetett (!) volna, a millyenekben Dayka énekelt. Mert a Kisfaludy Úr nyelve bőv ugyan, s igen kedves s sok helyeken csudálást is érdemlő: *De nem tudós nyelvé; nem classicus tisztaságú, nem grammatisch correct.* Néki a se s a sem azon-egygy, ő néki az egyéb egyébb, a *Grátzia Grátzia*, a kínjaim néki kínaim, az *egy-két* néki egykét s a *hazud és dühöd* néki *hazudik és dühödik* s így alig találni egy lapot a munkában, mellyen illy nyelvbéli hibák ne volnának.« Felrója neki még, hogy provincialismusokkal (futkozta, tellene) s nemtelen kifejezésekkel (czepeli, töpörödött, boszorkányok, ragyás s aszott bagoly, Belzebubnak kajlája, bizcogsz, kerepel, pondró nyelv, banya, undok béka, dudás, döggé) él. Pedig Kisfaludy s vele számosan, így egyebek közt a művelt izlésű Dessewffy József gr. is érezte, hogy a megrótt kifejezések legtöbbje ellen, mert épen czéltudatosan, jellemzés okából állanak, helyesen nem is lehet kifogást tenni. Következik most a többé-kevésbbé jogos alaki kifogásoknak és jó tanácsoknak egész sora. »Osztán *nem kevés vélek* — folytatja Kazinczy — *van elkövetve a poetica compositiók ellen is*; egy képet 2—3 versszakon át fest (a gyermeki kor örömei); olly érdemű Iróban, mint a millyen Kisfaludy Úr, nehezen esik a nem iskolák, hanem természet törvényét elgázolva látni.« *Még a következő hibák kiirtását is kéri* egy újabb kiadásban, »a mint azt belső becse miatt bizonyosan várnunk kell«: Járom még kínos tánczát, s erővel előhúzott rímeket s azokat a rímeket, mellyek szükség nélkül állanak s ellenére vannak a választott schémának, a *Külömbfésülés s a Változás és Symmetria kecsét eloltják*, (ha t. i. 6 sor is egy rímre jár), valamint az *olly igen gyakor előfordulásokat*, mint: Voltak Amor szülőji, voltak az ő emlőji, s végre

az *olly fityegős* (ez különb a Kisfaludy biczeg-jénél!) *sorokat*, melyekből egy vagy több szó, minthogy a maga rendében helyet nem talált, a következő sorra lép által. A tiszteletünkre méltó Poéta dicsősége sokkal igazabb fényben ragyogna, hogy *ha e két Kötetnek legalább harmadát elhagyta volna*, melyl annál könnyebben fogott volna megeshetni, mivel ezek között *olly dalok is vagynak*, melyek szerelem-énekei közzé tellyességgel nem tartozhatnak« s hozzáteszi, hogy benne ezáltal az a meggyőződés keletkezett, *mintha »K. Úr egy bizonyos számig akarta volna felvinni dalait«*. Beszél aztán Kazinczy még a kiadásról magáról s annak külsejéről (papirosról, betűkről, elrendezésről) s itt joggal megbotráncozhatott Kisfaludy, a kinek Kazinczy szemére lobbantotta »grammatisch uncorrect«-ségét, hogy ugyanaz a Kazinczy a grammatika és a nyelv szelleme ellen nagyobb sértést követ el, midőn így beszél: *executirozva, drapperieben.*« De mintha érezte volna Kazinczy, hogy lesz, a ki ilyenét eljárását vádolni fogja, kritikája szerzőségének megjelölését: a névaláírást így commentálja: »A ki tettemet vádolni akarja, így tudhatja, kit vádoljon.« Szép igaz és ezúttal férfias a kritika befejezése. »Én azt hiszem — úgymond Kazinczy — hogy a Nemzet izlését semmi nem tisztíthatja inkább, mint a bátor, de igazságos Recenziók (bár mindig követte volna e nemes elvet!) és hogy ezeknek már az is megbecsülhetetlen haszna, hogy Iróink ezután több gondnal fogják elkészíteni sajtó alá bocsátandó munkáikat, s e közhaszon kedvéért fogom kitenni magamat azon kedvetlenségnek, hogy egyikik vagy másik Irónk *gáncsomért* neheztelni talál.«

E kritika s a benne tanusított eljárás meggyőzték Kisfaludyt Kazinczy nem egyeneslelkű, férfiatlan voltáról. Hát még mikor a Tövisék és Virágok szúrós, Himfyt vérig bántó, megalázó epigrammja megjelent, kétségtelen jelet látta benne Kazinczy rossz akaratának, irigységének. De semmi sem állt távolabb Kisfaludy egész lényétől, mint a bosszú vagy épen a nemtelen, férfiatlan titkos bosszú. Igaz, hogy a *γνώσι σεαυτόν*« az embereknél legkésőbbben és akkor is rendszerint hibásan következik be, de Kisfaludynak jellembeli önvallomása a ritka dicséretes kivételek közé tartozik. Találóa mondja magáról: »Erkölcsi és lelki tulajdonaira nézve Kisfaludy *érzékeny, indulatos, egyenes lelkű*, s ugyan azért *gyűlölője a ravasznak*. Szoros barátságban igen kevés emberrel él, de *barátaierl minden áldozatra kész. Meggyőződése után véleményeiben állandó; szímleni semmit nem képes; válogatás nélkül könnyen nyilatkozó; érzelmeit és gondolatait rejteni nem tudó; az igazságot élesen kimondó.*« Meg is mondta nézeteit Kazinczyt illetőleg nyíltan, tartózkodás nélkül barátainak, ismerőseinek, még mielőtt a magyarra fordított Himfy-bírálat és epigramm megjelent volna, Kazinczy pedig e neheztelésből elég alapot vélt találni az épen etájt kiadott Mondolat erkölcsi szerzőségére. És nem is késett e hiedelmét terjeszteni, vele a maga körét inficiálni, saturálni. Mind-

járt 1814. jan. 10. Berzsenyihez írt levelében így szól a Mondolat megjelenésének okaira vonatkozólag: »*Huic uni multos Marios (Kisfaludyos) inesse.*¹ Nem felejthetik a Hímfy recenzióját és a Tövisekben a Hímfyre írt epigrammát.« Ugyan ő hozza 1814. febr. 6. írtában Somogyit egész határozottan csak »*inmissus percussor*«-nak, mintegy felfogadott, felbérelt gyilkosnak tekinti, de tulajdonképen »Kisfaludy és a Kisfaludy emberei a gyilkosok; ez a boldogtalan csak eszköze azoknak és annak.« De Berzsenyi az ismételten felvetett témára nem is reflectál leveleiben, szó nélkül hagyja a kérdést, pedig Kazinczy Kisfaludy földjétől, Berzsenyitől, de szeretett volna valami adatocskát hallani, mely feltevéseiben megerősítette volna. Berzsenyi az újabban meg újabban érintett pontra vonatkozólag adós maradt személyes meggyőződésével, megjegyzéseivel. Úgy látszik, nem tudott egykönnyen állást foglalni; Kisfaludyt úgy ismerhette, hogy még szeretve-tisztelt mesterének suggestiója sem tántoríthatta meg egyhamar nézetében. Kazinczy egy újabb levelében »*magával eltölt*«-nek mondja Kisfaludyt. Egy más levele szerint (1814. jún. 2.) csak a »*dölyf*« vihetta Kisfaludyt az ellene irányult eljárásra. »Meg nem tudta emészteni az Annálisokban megjelent német recenziót, melyet én ő vele, még minekelőtte lenyomtatattott, barátságosan *közlöttem*, s soha azolta engem levelére nem méltóztata. De bizvást írhatnak ellenem Mondolatokat, bizvást haraghatik Kisfaludy és azok, a kiket az Annálisokban érdekltettem. Kisfaludyt ott a hol ő érdemli a tisztelést, senki sem tiszteli inkább nálamnál: akarja-e, hogy mindenét becsüljem?«

Berzsenyi azonban csak 1817-ben látszik Kazinczy nézete felé hajlani, miután Kisfaludy egy Keszthelyi (Helikoni) ünnepélyen Kazinczy emberét sejtven benne, ő vele is kurtán bánt s ezáltal megsértette. 1815. legvégén (deczemb.) még így ír Kazinczynak a Mondolatra és Antimondolatra vonatkozólag, pedig az elsóban ő maga is ki volt gúnyolva: »Somogyit helyesen gúnyolni nem is lehet, mert *a mit mondott, nagy részben igaz*. Mit lát a publicum ezen Antimondolatból? Csak azt, hogy csúfolni akar és nem tud. Ez a gyermekes tréfa a névnek aláírása által okatlan hazugsággá vált. Valóban csudálom, hogy Szemere ily ügyet csak így tudott védelmezni.«

És vajjon nem fogjuk-e érthetőnek találni, hogy az ingerlékeny Kisfaludy mindezek utján heves haragra lobbant? Maga előtt látta a saját fiatalkori benső tiszteletét a nyelv nagy mestere: Kazinczy iránt s érezte, hogy e ragaszkodását, alig hogy neki is költői csilaga lett s mind fényesebben kezdett ragyogni, a Mester nem egész őszinteséggel viszonzta, látta aztán egykori mintaképének férfiatlan,

¹ Sulla, az ellenfelével, Mariussal való rokonsága miatt üldözte a fiatal Caesart; később megkegyelmezvén neki, így nyilatkozott, hogy »ez ifjában több mint egy Marius lakik.« Itt nem eléggé világosan van alkalmazva e classicus hely, de annyi megtetszik belőle, hogy Kazinczy a maga Mariusának, halálos ellenségének tekintette Kisfaludyt.

nem egyenes eljárását munkái megbíralása körül és közben, érezte a megsemmisítésre szánt epigramm égető voltát és hogy ő vele együtt számos ismerőse, egyebek közt a pártatlan Dessewffy József, Fejér professor¹ és Horváth András² sem vallják Kazinczy összes bírálat közben kifejtett nézeteit s most még azt a gyanúsítást is el kellett tűrnie, hogy egy személyeskedő gúnyiratnak, melynek létjogát Kazinczy hívei közül maga Berzsenyi is elismerte, de melyet mint személyeskedést, a harag és gyűlölködés terjesztőjét elítélt, hogy annak ő az apja, szellemi szerzője.

Ki is önti méltatlankodásának, lángoló haragjának egész keserűségét ez eljárás fölött a keszthelyi apáthoz, Ruszek Józsefhez intézett 3 levelében, melyekben nyersen, de igazán festi a közte és Kazinczy közti viszonyt. Elsejök 1816. ápr. 17. kelt s főbb helyei következőkép hangzanak: »Kár, hogy Hazánkknak ezen Elsőbbek közül való Literatora oly asszonytermészettel bír, és az asszonyi tulajdonságok az esztendőkkkel nem hogy enyésznének, hanem mind erősödnek, nőnek és szembetűnőképpen hajtanak személyes valójában. Mert hát az egyedül uralkodni vágyás, a tudományos társaságban, — a hiren, dicséreten, hangadáson olly esenkedve kapkodás, — a Literatori Udvarlókat, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajházó gőgösség, — az a szerfelett-való Affectálás és a sok más nyelvekből vett Grimace, — az a Literatori zsémbelődés, — az a hiú hirtogás, — az az írói pletykaság, mende-monda, mellyek természetét különösen kijelelik, — s mind ezek mellett az a sok szép, jó, kellemes, és tetszetős, a mi írásaiban olly magához vonzó, — mind ezek nem valóságos asszonyi tulajdonságok-e, mellyek az embert hol magokhoz édesgetik, hol vissza taszíttyák? Megvallom, hogy Kazinczyt, míg úgy írt, a miképpen első munkáji írva vannak, a legédesebb magyar Írónak tartottam, de most — már émelygetőkké levének írásai. Kazinczyt én annak tartom a magyar Írók között, a ki, ha olly temérdek, és néha nevetséges, néha éppen a magyar vért fel is bosszantó különösségekre nem vetemedik vala, nyelvünkre és Literaturánkra nézve Epochát csinált volna, és fáradhatatlan szorgalma által, a millyent egy magyar Íróban sem esmerek, bő tudománya, hatalmas lelki tehetsége, és mind azzal, a mi egy Nemzetnek nyelvét, Literaturáját fényre hozza, olly nagy és mély esmeretsége által a magyar nyelv- és tudománybéli csinosodást, és műveltséget — Ő maga talán egy századdal előbbre mozdította volna. És éppen az az ő egygyik fő érdeme, hogy az a tehetős, a ki maga is eredeti remekeket írhatna, remekeket fordított, hogy az eredeti magyar mássával öszve hasonlítottatván, a Magyar tanulhasson. De már látom és valóságos hazafiúi fájdalommal mondom: — *Vége mindennek!* — *Kazinczy, kitől arany időt ígértem nyelvünknek, nem*

¹ Fejér így nyilatkozott: Kazinczy Kisfaludinak tízezeret adott, de tízezeret el is vett tőle.

² Horváth meg azt írja Kazinczynak: Magasztalja Kisfaludyt, de úgy, hogy az ő gyalázásának sem nagy ellensége.

hogy előbbre segítene, hanem vissza taszított bennünket az által, hogy idegen nyelveket majmzó különösségei által felzavarja nyelvünknek eredeti tulajdonságát és tagadhatatlan Literátori bájai által másokat is elcsábítván, egész felekezetet formál, diktátorkodni akar és minden dicsőségét csak ebben láttatik találni.« Látjuk tehát, hogy a »Magyar« Kisfaludyt Kazinczynak és társainak kivált akkor grassáló »idegen nyelveket majmzó különösségei« keserítették el és hogy Ő róla, mint íróról, különösen addig, míg a külföldieskedő irányba nem tévedt, a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel szól. Kazinczynak tehát épen nem volt igaza, midőn Kisfaludynak neheztelését és baráti, bár keserű nyíltságát csupán csak csipkedő epigrammjának meg Hímfy-bírálatának tulajdonította. Meg is nyilatkozik ez iránt Kisfaludy ugyan e levélben: »Én Kazinczyra nem haragszom: sem azért, hogy töviseiben és Virágaiban Hímfymet úgy kibökdözte, és kicalculálta, hogy majd semmi tűrhető sem maradt belőle; sem azért, hogy Recensiójában minden mézes szavai mellett úgy lerakta munkáimat. Egy embernek ítélete soha sem lehet egészen igaz, kivált a gyéniális és poétai munkákra nézve: mert ezeket szintén olly relative érezzük és állíttjuk, mint az asszonyi szépségeket.¹ Sokkal jobban bosszonkodhatnám én, ha ex professo Literator volnék, azon, hogy kivált a német Tudós ujságokban, Kazinczy önmagának és másoknak, kik imádóji, legcsekélyebb darabjait is olly fennyen dícséri és magasztallya, a miként a legnagyobb Remekeket sem lehetne jobban. Vagy hát azt gondollya Kazinczy, hogy a mit Ő mond s állít, a mind szent igaz? S a miként mondgya, a mind a Gráciának bájövéből van kiolvasva? *Hogy Verseghyvel*, a kitől Kazinczy velem s másokkal egygyütt sokat tanulhat a magyarságra nézve, *úgy bánhatott Kazinczy, a mint bánt és tudva vagyon* (talán hogy Révaynak kedvét keresse?), azért vontam én magamat vissza Kazinczytól; azért szakasztottam félbe véle kezdett levelezésemet, noha volt az ideje, hogy Kazinczynak egy levelét — sokért nem adtam volna. De mondom: Kazinczy egy csapodár, asszonytermészetű ember, kitől tartózkodni jó és tanácsos! Részrehajló csapodár és irigy; ha magához hasonló maradt volna, mái napig is Bálványa lenne még minden olvasó Magyarnek.« A Mondolat szerzőségére vonatkozólag ugyancsak ott következőkép nyilatkozik: »Én Somogyival soha a Mondolatról *egy szót sem szólottam*. Hogy a Mondolatról legelőször olvastam tellyes ártatlanságomban vettem ugyan észre, hogy sok helyen Kazinczy csapkodtatik benne; sőt olly őszinte voltam, hogy *néhány csapást magam is elvállaltam*, a mit talán én is Kazinczynak köszönhetek; de hogy Kazinczy ezt egészen magára vegye, nem gondoltam, holott másokra még többnek kellene abból háramlani. Pápaynak azt írta Kazinczy, hogy engem tart a Mondolat szerzőjének. Én nevettem és ezt gondoltam: Be nem esmer engem Kazinczy! Ha ülni tudó természettel jobban

¹ Látjuk, hogy az y-ista Kisfaludy a subjectiv szépnék híve volt.

még volnék áldva, bár azt a sokfélét győzném végezni, a miben kaptam. Pletykaság! kofaság! Ha Pythagorasnak állítása igaz volna, valóban azt gondolhatná az ember, hogy egy néhai elmés, kellemes, tüzes kofának lelke szorult legyen elvétésből Kazinczyba. Én Kazinczyra, a mint mondom, haragudni nem tudok, mert azzal, hogy az iskolai regulákhoz magát egészen szabni nem akaró Muzsámat leszóllotta, személyemet még nem bántotta meg; de azt nem is tanácslanám sem Kazinczynak, sem másnak akárkinek. Én Kazinczyt úgy mint Literatort tisztetem, becsülöm: mert ha rongállyá is külöködő kórsága által nyelvünket, hát volt az ideje, hogy javította, szépítette, gazdagította is; és ha igazak akarunk lenni, tehát meg kell vallanunk, hogy Ő volt az első, a ki nyelvünkbe azt az édességet, kellemetességet, hajlékonyságot, könnyűséget, lágyságot és csint szerencsésen bele olvasztotta, mely nélkül nyelvünk a finomabb érzeményeknek kiejtésére soha sem lett volna alkalmas. *Én őtet soha nem mocskoltam, sem szóval, sem írásaimban:* a nevetni valót megnevettem, a dícséretre méltót megdicsértem; egy nyelvbéli szépségért meg tudtam neki tíz hibát is bocsátani. Az én embertermészetemnek tulajdoni: gyermeki őszinteség, egyenesség, Igazság; tudományomnak, tehetségemnek csekélységét megismerem. Az irigység, hamisság, csapodárság, dicsekedés, kevélység, meghittség, részrehajlás, gúnyolódás távol vannak természetemtől, míg az annyira fel nem ingereltetik, hogy magamon kívül vet. Heves vagyok, de senkit akarva meg nem bántok. Meg nem foghatom tehát, miként adhattam okot arra, hogy Kazinczy annyira elesmerjen, félreértsen. Azért én Kazinczyval szorosán barátkozni se nem akarok, se nem tudnék már. Én ugyan őtet *soha meg nem fogom hazudtolni*; de megbocsásson, ha nevetni fogok magamban.« Levele szokatlan hosszúságát azzal menti, hogy »Kazinczy annak tárgya, a ki mind jobb, mind bal feléről tekintve igen jeles ember és a kiről vagy semmit vagy sokat lehet csak írni«.

Midőn Ruszek e levelet Kazinczyval ismertette, a Mester, bár kétségtelenül fájtak neki Kisfaludy heves kifakadásai, de nagyobbára keserű igazságai egyúttal, mégis dícséretes nyugodtságot tanúsított. Sőt mintegy felülemelkedvén e keserű félreértésen, felejtetőnek és engesztelőnek azt írja az e tájt készült »Hímfy« cz. költeményében Kisfaludyra vonatkozólag: »Szirtek *követték* lantod zengzetét.... Új koszorúra, dísze nemzetemnek, szükségéd nincs.« Nézetét azonban a Mondolatot illetőleg (melyet, mint tudjuk, Kisfaludy személyes bosszúja művének tekintett) nemcsak hogy meg nem változtatta daczára Kisfaludy föltétlen hitelt érdemlő kijelentéseinek, hanem még mindig erősíteni, terjeszteni igyekezett ismerősei körében. Kisfaludy tehát második, ugyanez év (1816.) június 3. Ruszekhez intézett levelében valóságos antirecenziót ír oly értelemben, hogy a maga költői eljárását a Kazinczyéval szemben igazolni igyekszik. Így védekezik: »Ki változtatta többszer nyelvét, beszédmódgyát, írásmódgyát, azon egy dologról való ítéletét, szóval

princzipiumait az ő Literátori pályájában, mint Kazinczy? Nem mondom emberségét, mert Kazinczyt személyesen esmerni nem lévén szerencsém, karaktere felől nem szólhatok, s ha esmerném, sem fognék szólni a jónál egyebet. Kazinczy folyvást Himfy Recenzióját nyesegeti leveleiben, mellyről azt írja, hogy közölte velem a benyomatás előtt.« S most kimutatja Kisfaludy e lényeges pontban, hogy a Mestert, mint már nem egyszer másutt, itt is cserbenhagyta emlékező tehetsége. »Én ezen Recenzióról nem tudok egyebet, mint hogy Kazinczy *jelentette* ugyan egyik levelében, hogy engem recenseálni fog, de a Recenziót magát *soha nem olvastam irásban*. Zirczen jött az legelőször kezembe egy nagy asztalnál, az Annálokban már benyomatva. Meg sem hunyorodtam olvasásakor, mint olly ember, a ki nemcsak dicsőséget, hírt, nevet nem keres firkálásai által, hanem a kinek csak ritkán jut eszébe is, hogy írt valaha magyarul. Sokáig nem is tudtam, ki a Recensens, minthogy Kazinczynak német írásmódgyát nem esmertem, és kérdést sem tettem felőle; míg utóbb mások történetből tudtomra nem adták. Akkor csudálkoztam, hogy Kazinczy olly kétszínű, a ki nékem szemben mást írt munkáim felől és a Világnak ismét mást beszélt. Mert nékem magamnak olly dicséreteket írt, hogy én pirultam el felettek, a Világ előtt pedig őzjögőknek declarálta azokat, a kiknek az ő híre nélkül valami tetszeni mert írásaimban. Akkor újra eszembe jutott a nem egyenes mód, melylyel az émylyegiség kényes Principiumokat fitogató Kazinczy, Verseghyvel bánt, és érzem magamban, hogy ollyan emberrel, mint Kazinczy, akár dicsér, akár gyaláz, nem barátkozhatom: és hallgattam. Midőn Kazinczy valóságos nemtelen érzésből nékem azt tulajdonította, hogy én a Recenziójáért a Mondolat által kívántam bosszút állani, akkor megneheztelhettem volna ugyan és tűzlármát kiáltottam volna, ha Kazinczy lettem volna, de én ezen részről igen férjfiúnak érzem magamat. Megvettem e méltatlan, nemtelen kofalelkű vádlást. Semmi sem nevetésesebb előttem, mint midőn egy hegyke magyar Recensens az Orthographiai különbözőségek ellen olly maga-hittséggel kel ki, mint Kazinczy a Jottista az Y-isták ellen. Meg van-e tehát már határozva a magyar Orthographia, hogy azt mondhattya valaki: te a nyelv-regula ellen véttesz, ha így írsz? Csak a magyar nyelvet outrirozó affectált Onkelek és Cousinek csinállyák magoknak azt a priviléget, hogy azt behauptolják grammatisch correct magyar Írónak, a ki a francziákat és Angolokat mímelvén, másképpen ír, mint sem parlíroz. Emlékezem felőle, hogy a Széphalomi Góthe (a mint ő magát neveztetni örömet hallya) elejénte Kazintzy Ferencz, utóbb Kazinczy Ferencz volt, míg végre Kazinczy Ferencz lett belőle. Nem tudom, hogy a Surányi Nincsinék könnyelműsége nem veszi-e Őtet még arra is, hogy Kazinczy Ferencz legyen belőle? Valamikor eszembe jut Ő, mindig ezt sóhajtom: Nemzetemnek Istene! add, engedd, hogy Ő, a kit a Literátori görcsök és grimaceok annyira elfogtak, kit a Franczia és Német kórság annyira tör, ismét

meggyógyúllon, az egész magyar Hazának öröme és szerencséjére! Add, hogy csélcsap kénye ismét vissza térjen oda, a honnan elcsapott, de add, hogy ott azután megállapodgyon«! Irigységnek tudja be, hogy Kazinczy »úgy felindúlt« ellene. »A nyelvre nézve leginkább a régi Kazinczyt követtem. Vagy jó magyar nyelvem vagy rossz: ha jó, mit irigylő nékem azt, a miben ha van dicsőség, tehát Ő véle osztályos, közös; ha rossz, mi van benne irigylőni való? Valóban olly szíváfájdalommal szakadtam el tőle, mint egy hív szerető sok időkig szeretett kedvesétől. Kazinczy valóban méltatlanul viszontagolta első tisztelőjinek szeretetét, szívességét s nagy boldog reményeinket rúttól csalta meg. Ebből érzett fájdalom lehet oka annak, hogy talán keserű minden, a mit Kazinczy felől írok.« Mily szép lélekre vall e beismerő nyilatkozat, ez önvallomás! Kisfaludy nem bántja Kazinczy nyelvújítását, »hiszen szükség volt arra«, újítottak az akkor élő magyar írók mind, »magam is«, a jövőre bízza Kazinczynak ez irányban kifejtett működése helyességének beigazolását, csak »ne szórja el magát a vadkanpamlagra, ne applaudirozzon, ne executirozzon, ne tánczollyon pantomimisch, ne írjon gramatich correct, ne szeressen Monákot, ne csinállyon ily veszedelmes experimentet, ne szeressen Sophiekat, Mariekat, változtassa ismét magyarra Sentimentját és Costümjét, ne affectállyon és outrirozzon és ne tegye szűz nyelvünket olly lotyó Nimfecskévé, a ki minden más nyelvbeli szót olly örömet bevesz, mint egy országos sz....., kinek öble minden nemzetbelieknek nyílt hotelje és aubergeje. Mert ez már helyrehozhatatlan kárt tesz nyelvünkben és nemzetünket ridicullé teszi, kivált midőn azt olvassuk minden német tudós újságokban, hogy az, a ki így ír magyarul, az I. classicus magyar Író.« Bizony igaza volt Kisfaludynak, hogy Kazinczy épen a nyelvet illetőleg tehetett legkevesebb kifogást ellene. Kisfaludy is helyesli a »mesterszavakat« (terminus technicus-okat), de azért »ne legyünk egyszer Teuts-magyarok, máskor Gallo-magyarok, harmadszor Olasz-magyarok s végtére semmi Magyarok«. Szerinte helyesebbek: életphilosophia, grammatica, poézis, mintsem — phie, — tique, poésie, »mert a magyar régibb ismerőse a görög és deák nyelvnek, mint azok korcsainak«. Különösen attól tart, hogy a mint már ki is fejezte, hogy ez a szokás »ha erőre kap, az egész Nemzetnek karakterét meghatná utóbb«. Köszönetet mond Zemplénnek, hogy Kazinczy ez eljárása ellen nyíltan kikelt s bevallja, hogy »hazafiúi méltó haragomban sokszor arra borzadok, hogy az egész magyar Világ előtt én is kikelek ellene, de kiméllem benne egykori kedves tisztelt mesteremet«. Nemesebb szavakat nem is mondhatott az írói nevében megsértett és hazafiasságában elkeseredett Kisfaludy s folytatólag így sóhajt fel: »Vajha Erdély levegője — a hol akkortájt, mint tudjuk, Kazinczy a maga tanulmány-útját végezte — nyavalyájából kigyógyítaná!« Megjósolja, hogy Kazinczy »a Nemzet előbbi angyala, Lucifer sorsára fog jutni. Szándéka jó, de a szertelen dicsőségre sóvárgás őtet is elcsábította«. Harmadik és

utolsó ez iránt Ruszekhez intézett levelében (1817. jan. 25.) újból is hangoztatja Kazinczynak kétségbevonhatatlan érdemeit. E levélből megtudjuk még azt is, hogy nem áll meg Kazinczynak az a gyanúsítása, mintha Kisfaludy a maga expectoráló leveleit azért írta volna Ruszekhez, hogy utóbbinak révén megtudják a környékbeli írók, de meg Kazinczy is Kisfaludy vélekedését Kazinczyról. Mert Kisfaludy csak utólag tudta meg Ruszektől, hogy ő a hozzá intézett leveleket másokkal, egyebek közt Kazinczyval is közölte s nem is neheztelt érte, mert »én az embernek szemében is, háta megett is mindenkor egyformán szoktam beszélteni.« Keserűsége itt is ki-kitör Kazinczy idegenszerűségei és gyanúsításai ellen s mégis készséggel és lovagiasan hajlandó e »szál-kard viadal« után is — a minék az ő tollharczukat mondja — Kazinczynak békejobbot nyújtani, ha megbékülések árán fölládozza teuto-gallo-hungarizmusát.

Ugyane tárgyban, a békéltetés iránt intéz levelet Kisfaludy még ez évben (1817.) Kazinczy nagyrabecsült barátjához, Dessewffy József grófhoz. Benne a Ruszekhez intézett levélbeli nyilatkozataihoz hasonlóan a legnagyobb tisztelet és elismerés, de egyúttal leplezetlen őszinteség hangján tesz vallást Kazinczyról. Ismételve hangoztatja, hogy a Mondolat létrejöttére semmikép sem folyt be, de nem is folyhatott be, mert megjelenése idején kiadóját: Somogyit még csak nem is ismerte. Azzal kapcsolatban védi Somogyit a gorombaság vádja ellen, mert szerinte »Révay és Kazinczy voltak első példái a goromba Kritikának, Somogyi csak követte őket«. Nemeslelkűségéről tanúskodik ez a nyilatkozata, hogy »szerencsés voltam, az ő ellene mellettem kikelni akaró és nem kevés elmetehetséggel bíró barátimat lecsillapítani«. Figyelmezteti egyszersmind Kazinczy jó barátját, hogy ha »Kazinczy« irigység dühével fel nem hágy, vele olly sérelmes viadalra fakad, mellytől minden nemesebb érzésű Magyar irtózni fog« és kéri mint nagyhatását, hogy »a vizsgálkodó magyar Írókat öszve egygyeztesse«, de hozzáteszi »én ugyan már kételkedem, hogy Kazinczyval valaha kezét foghassak, mert meg vagyok arról győződve, hogy ő és én a Magyarok Istenének két igen különböző lehellei vagyunk.«

Kazinczy hol egyeneskézt, hol pedig közvetve, kivált Berzsenyi révén tudomást szerzett Kisfaludy felindúlt lelkiállapotáról, expectoratióiról s azt válaszolta Berzsenyinek mindezekre vonatkozólag (1817. márcz. 13.): »A recensió és epigramm csak azt mondá felőle, hogy ő hibákat ejtett tiszteletet érdemlő író, de a Ruszekhez és Horvát Andráshoz írt levél azt mutatta, hogy egy *alacsony lelkű dühös ember*.« Tíz nappal későbbben ugyancsak Berzsenyihez intézett levelében ismét egész határozottan állítja Kazinczy, hogy »Túladuna reám a Kisfaludy Hímfyének recensiója miatt haragudott meg« s hogy Kisfaludy »*halálíg*« üldözi. »Ezt én nem panaszképen beszéllem — folytatja —, hanem ör-

vendve, hogy az ártatlanságnak így ad elégtételt a *határtalan pöffedség és a kajánul gyűjtött czimborá*.« De Kazinczy ez elkeseredését nem lehet csodálni, mikor Berzsenyi előzőleg (1817. febr. 27.) így informálta Kisfaludyt illetőleg: »Kisfaludy Téged gyűlöl és mocskol, s nem a recenzióért, úgy mondja, hanem azokért, a miket ezeknek s amazoknak firkálsz. Kisfaludy virgoncz, kevély minden philosophia, szelidség és szívesség nélkül.«

S a megbékülés mégis létrejött, daczára annak, hogy Kisfaludy az eddigiek után vajmi kevéssé bízott annak lehetőségében. Annak küszöbén, újra felvett levelezésük első termékében, ily férfiasan ír Kazinczynak (1821. szept. 5.): »Tegyük szívünkre kezünket és vallyuk meg, hogy az egész fergetegnek Kazinczy volt oka: először azért, mert fősvénykedvén a fényt és dicsőséget másokkal is megosztani a magyar Parnaszuson és büszke lévén, maga mellett másokat is megszenvedni, minden hová közelített Recenziójában leszóllott, olyanokat magasztalván, kik nyomának porába sem érhettek, de mégis mindig vakon utánna jártak; másodszor azért, mert Kazinczy más útra csapván, halálra ítélte mind azokat, kik őt nem követték.« S a ki még tudna Kisfaludy nyílt, őszinte, férfias eljárásában Kazinczy iránt pillanatig is kételkedni, azt kérve kérem, olvassa el Kisfaludynak ezt a megbékülés zálogául írt levelét a maga egész terjedelmében, élvezetet fog benne még a mai »modern czifra« világban is találni, oly szépen, lendültesen s a mi fő, oly férfiasan van az megírva, szive-lelke megilletődésével s Kisfaludy lelki nagysága iránti hódolattal fog végig haladni a sorokon és legfeljebb azt sajnálni, hogy oly kiváló embereink nem mindig tudtak egy ösvényen haladni. Nemesebb ellenfele Kazinczynak, de sem magyar, sem más nemzet írójának még nem volt, mint a milyen Kisfaludy volt. Elmondja neki — most a megbékülés magasztos pillanatában — szentől szembe mindazokat az érdemeit, melyeknek ő maga is sokat köszön és melyeket még haragjában sem soha senki előtt nemcsak hogy meg nem tagadott, hanem nyíltan be is ismert. De feltárja és kiemeli egyúttal férfiasan, nyíltan legfőbb hibáit-gyengéit és kéri mint Literatori Vezért, eszközölje ki, hogy a magyar írók ezentúl »egymás nyelvét, orthographiáját ne bántsák, recenzióikkal is — melyek mérges darázscsípések s melyeket mérges daganatok, sebek, fájdalmak követnek — hagyjanak fel, mert az alsóbb rendbéli írókat nem javítják meg velük, a nagy Géníust pedig minek recenseálni, ha nem az elmemíveket, hanem inkább a szerzőket szeretik ostorozni?« »Tűrjük egymást minden esetre — fejezi be sorait —; szeressük és becsüljük egymást, a mennyire egymást érdemesnek tartjuk. Legyünk békével. S még egyszer nyújtván kezemet, szívből óhajtom, élj boldogul!« De jól mondja Rückert: A barátság kötelékét ne tépd el gondatlan, mert ha újra kötöd is, csak nem lesz az csomóttan! — Kisfaludy és Kazinczy újrakötött barátságának csomója csak nagyon is meglátszott. A Mester tar-

tózkodó volt, nem volt ő senki részéről ilyen »igazmondásokhoz« szokva, s fesztelen tanítványa meg nem is igen igyekezett a kedvében járni. Még egyszer léptek levélbeli érintkezésbe, Kisfaludy Károly halála alkalmából. A kölcsönös haragnak, neheztelésnek már nyoma sincs, csendes elismerésnek engedett helyet. Kazinczy érezvén a nagy veszteséget, melyet irodalmunk Kisfaludy Károly halálával szenvedett, azt írja Sándornak (1830. nov. 30.): »Annál inkább óhajtóm most, tisztelt férfi, hogy az egek a Te életedet nyújtsák igen hosszúra. Élj igen szerencsésen, halhatatlan férfiú, s lássad magadat sok időig tisztelve és szeretve.« A gondos vizsgáló talán kiérezné a tömjénező sorokból a megtört fulánkot, de Kisfaludy ezt nem fürkészte, hanem belenyugodván a szenvedett veszteségbe, így ír vigasztalólag Kazinczynak (1830. decz. 16.): »Mostani literatúránknak egyik főszerepe és alapítója Benned még él. Eltessen is az ég! szívemből kívánom, sokkal tovább, mint a mennyire közönséges embereknel a közönséges élethatár terjedni szokott. A magyaroknak istene adjon néked, tisztelt ősz bajnoka nyelvünknek, ki fél század óta soha el nem csüggedtél, oly hosszú életet, a milyen halhatatlan és örök marad érdemed és emléked mindaddig, míg csak egy magyar él és beszél a földön!«

Nyugodtan ismételhetem, folytathatom és ki is egészíthetem most már: És mégis . . . , azaz mégsem lehet Kisfaludy, daczára az erős incriminációknak, a Mondolat erkölcsi szerzője. Mert van-e olvasó, ki az eddigiek után, csak pillanatig is Kisfaludyt bosszúállónak, aljasnak tarthatná? Pedig annak kellene gondolnunk, ha Kazinczy vádja megállana. Hajlandóbbak vagyunk feltenni, a nélkül, hogy Kazinczy kétségtelen érdemeiből a legcsekélyebbet is levonnók vagy megtagadnók, hogy a hiúcska Mester ez esetben sem informáltatta magát kellőleg, alaposan s nagyon egyéni-leg itélt.

De mit is mondanak a többi vádolók? A gúnyirat, melyet Kazinczy bosszú művének gondolt, szerintök *esetleg történetesen* került túl a Dunára Somogyi kezébe. Már pedig, ha Kisfaludy tényleg erkölcsi szerzője, akkor nem a *véletlenre* bízva megjelenhetése sorsát, hanem maga *adta* volna Somogyi kezébe, azzal a sürgetéssel, hogy mielőbb jelentesse meg. Elég sajátos, hogy ez utóbbi pontra van is két vádoló tanúnk. Pedig inkább azt vártuk volna, hogy következetességből, mivelhogy a vád első pontját elejtették, ez utóbbit is el fogják ejteni. De talán így is okoskodtak: előbb a véletlen játszotta Somogyi kezébe a tiszántúli gúnyiratot, a ki azt a maga czikkelyeivel, mivel a túlzó neologióra neheztelt, megtoldotta, aztán eltette a fiókjába, vagy pedig azonnal megmutatta Kisfaludynak, a ki a kiadásra ösztönözte.

Pedig tudjuk, hogy Somogyit nem igen kellett biztatni a kiadásra, elég orthologus ember volt ő magáért, hogy kiadja mielőbb a Mondolatot; aztán, a mi a fő, Kisfaludytól magától hallottuk, hogy a Mondolat megjelentéig nem is ismerte Somogyit, a Mondolat

nem egy csapását magára vette, sőt a felelet által felbosszantott orthologusokat a viszontfelelet írása közben lehetőleg csitította, békéltette. De halljuk a két vádló tanút!

Az első, Kazinczy Miklós, a megtámadottnak édes öccse, kétségtelenül bátya révén, tud róla, hogy »Kisfaludy *reávette* Veszprém Vármegyei Eskütt Somogyi Gedeont, hogy az általok (?) megbővített s Kazinczyra alkalmaztatott Mondolatot adná ki«. De Kazinczy Miklóst, nem tekintve a főnt kifejtetteket, már csak azért sem vehetjük komoly vádolónak, mert vádja általános és hiányos (kik által megbővített)? és mert, mint a törvénygyakorlat mondja, *érdekelt* tanú vagy fél. Egyetlen és legsúlyosabban nyomó tanú ezek szerint csak a kiadó rokona: Fábrián Gábor. Ő egyenesen azzal vádolja Kisfaludyt, megfélekedezvén arról, hogy előbb a *véletlenül* játszatja Somogyi kezébe a gúnyiratot, hogy »többeknek, de *különösen az ő buzdítására*« adta sajtó alá a Mondolatot Somogyi. De adós maradt a megokolással, minek alapján vádolja oly súlyosan Kisfaludyt. Avagy ő is a Kazinczy-féle tradíció hatása alatt áll, azt hívén, hogy a mit az öreg Mester mond, azt mind azonképen el kell fogadni. Mivel pedig a megokoló felvilágosítás hiányzik, a tanú beszámíthatósága tekintetében szintén a törvénygyakorlathoz fordulunk döntés végett, s azt mondjuk: adatok gyűjtése folytatandó és a vádirat ezek szerint kiegészítendő. Az irodalomban eddigelé ugyan szokatlan ilyenforma utalás a törvényes úzusra, de vajjon ez esetben nem ez-e az egyetlen út-mód a tényálladék megállapítására? Szólnunk kell még a szintén tanuskodó Kölcseyről is. Vádja rövid s mint ilyen is oly általános, hogy ha esetleg elhallgatással mellőztetnék is, az ügy igazságos kiderítésén csorba nem esnék. Ő a »személyes *bosszúállókat*, mert *bizonytalan hírekből* hallotta neveiket« nem is akarja megnevezni. Vajjon nem Kazinczy ragaszkodó, de mégis önálló és igazságos tanítványa nyilatkozik meg e szavakban?

A három nagyrészt összevágó és eleinte igazán félelmetes — súlyosnak látszó vád tehát csak annyit bizonyít, hogy mind, talán mondhatom így, Kazinczy iskolájából került ki.

Annyi kétségtelen, hogy Kisfaludy neheztelt Kazinczyra, ki is fakadt ellene kíméletlenül, mérgesen férfiatlan-önző eljárásáért vele és még korábban Verseghyvel szemben, s nem csekélyebb mértékben erőszakos, idegenszerű újításaiért; az is áll, a mit Angyal általánosságban mond, hogy ellenszenvesek, gyűlöletesek voltak előtte a Recenziók, mint ilyenek, de erős meggyőződése és igen szeretném, ha olvasómé is lenne, hogy Kisfaludy Kazinczy ellen bosszút nem forralt, annál kevésbé töltött rajta.

Dr. Demek Győző.